

Види та нормативно-правове регулювання юридичної відповідальності публічних службовців у країнах ЄС

Types and legal regulation of legal liability of public servants in the European Union

Олег Губанов

Ключові слова:

публічні службовці, країни-члени ЄС, юридична відповідальність, дисциплінарна відповідальність, майнова відповідальність, адміністративна відповідальність, кримінальна відповідальність.

Key words:

public servants, EU Member States, legal responsibility, disciplinary responsibility, civil responsibility, administrative responsibility, criminal responsibility.

Юридична відповідальність публічних службовців є основним інструментом забезпечення дотримання покладених на них службових обов'язків, а отже, непорушення з боку суб'єктів владних повноважень прав та свобод людини і громадянина в межах публічних правовідносин.

Окремі аспекти юридичної відповідальності публічних службовців в Україні та країнах ЄС висвітлено у працях таких науковців, як: А.Ю. Коротких, О.В. Кузьменко, В.П. Тимошук, А.М. Школик, С.П. Щерба та ін. Водночас слід акцентувати увагу на тому, що дана робота є одним з перших комплексних досліджень, присвячених означеній проблематиці, що вказує на її безумовну актуальність та своєчасність.

Мета статті полягає у висвітленні основних положень законодавства країн-членів ЄС, що врегульовують питання юридичної відповідальності публічних службовців, та визначенні відмінностей у правовому регулюванні означеної сфери суспільних відносин за національним та європейським законодавством.

Перш за все слід зазначити, що логіка викладу матеріалу в межах цієї статті визначається тим, що публічні службовці можуть притягуватися до дисциплінарної, майнової, адміністративної та кримінальної відповідальності. У визначеній вище послідовності пропонуємо провести аналіз положень законодавства країн-членів ЄС, що визначає специфіку кожного з видів юридичної відповідальності публічних службовців.

Дисциплінарна відповідальність публічних службовців. Законом України «Про державну службу» визначено, що підставою для притягнення державного службовця до дисциплінарної відповідальності є вчинення ним дисциплінарного проступку¹.

Якщо проаналізувати законодавство деяких держав-членів ЄС, то, наприклад, §84 Закону Естонії «Про публічну службу» передбачено, що дисциплінарним проступком є: 1) винне невиконання чи неналежне виконання службових обов'язків, у тому числі перебування на службі в стані сп'яніння; 2) винне заподіяння майнової шкоди адміністративній установі чи винне створення небезпеки виникнення такої шкоди; 3) недостойний вчинок, тобто винне діяння, що суперечить загальноприйнятим нормам моралі чи етичним вимогам, що застосовуються до чиновника, або такий, що дискредитує адміністративну установу чи чиновника незалежно від того, чи вчинене воно на службі чи поза службою².

Обов'язково слід звернути увагу на особливості притягнення публічних службовців до дисциплінарної відповідальності в Німеччині. Так, у Федеральному дисциплінарному статуті Німеччини детально регламентовані наслідки невиконання або неналежного виконання публічними службовцями покладених на них обов'язків. Публічний службовець вважається таким, що вчинив службовий проступок, якщо він винен в порушенні виконання покладених на нього обов'язків. Навіть якщо поза службою дії службовця істотно зачіпають інтереси його відомства, зокрема впливають на «повагу і довіру до його посади», вважається, що він вчиняє проступок. Проте не кожне порушення обов'язків спричиняє застосування заходів відповідальності³.

¹ Про державну службу : Закон України від 10.12.2015 № 889-VIII // Відомості Верховної Ради. – 2016. – № 4. – Ст. 43.

² Закон о публичной службе Эстонии // Правозащита в онлайн [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://pravfond.eu/>.

³ Современная государственная гражданская служба Германии [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://studme.org/>.

У переважній більшості країн закони передбачають від чотирьох до семи дисциплінарних стягнень. Найбільш поширеними є: попередження або зауваження, догана, затримка підвищення у ранзі на певний строк та звільнення.

Проте є й деякі особливості. Наприклад, у Законі Литви передбачено такий вид дисциплінарного стягнення, як сувора догана (стаття 29). У Законі Польщі «Про цивільну службу» у частині 1 статті 107 встановлено сім видів дисциплінарних стягнень, серед яких є стягнення, які обмежують службову кар'єру, зокрема: позбавлення можливості підвищення службового ступеня на період 2 років, пониження службового ступеня цивільної служби, заборона участі в конкурсі на зайняття вищої посади в цивільній службі на період 2 років, заборона зайняття вищих посад в цивільній службі на період від 2 до 5 років.

Окремі закони передбачають і грошові дисциплінарні стягнення. Наприклад, Закон Чехії встановлює зменшення зарплати на суму до 15 відсотків на строк до 3 календарних місяців (§72), а в §85 Закону про публічну службу Естонії передбачено штраф у розмірі до десятикратного заробітку чиновника. У Законі Естонії також передбачено переведення чиновника на більш низький розряд посадового окладу в межах не більше трьох розрядів на термін до одного року⁴.

В якості дисциплінарних стягнень в законодавстві Німеччини встановлені наступні заходи, які застосовуються до публічних службовців: догана; грошовий штраф; зменшення окладу; переведення на іншу посаду того ж професійного напрямку, але з меншим основним окладом; звільнення з посади; скорочення пенсійного забезпечення; відмова у виплаті пенсійного забезпечення.

Досить цікавим, на наш погляд, є класифікація дисциплінарних проступків публічних службовців за законодавством Іспанії. Так, дисциплінарна відповідальність публічних службовців в Іспанії регламентована Розділом VII Закону «Основний звід правил про публічних службовців» від 12.04.2007 року та Законом «Про публічну службу» від 07.02.1964 року. В силу ст. 95 Закону «Основний звід правил про публічних службовців» від 12.04.2007 року всі дисциплінарні проступки, поділяються на три групи:

1. Дуже грубі дисциплінарні проступки (наприклад, вчинення будь-яких дій, які є такими, що дискримінують будь-кого за одним або декількома дискримінативними показниками й обставинами особистого чи соціального характеру, а також вчинення дій, які можуть бути оцінені в якості переслідування за такими показниками, а також переслідування морального, сексуального характеру та за ознакою статі).

2. Грубі дисциплінарні проступки. Такі проступки визначаються парламентом Іспанії, або законодавчою владою відповідного Автономного Співтовариства, або колективними договорами з урахуванням таких обставин: 1) міра тяжкості порушення; 2) тяжкість шкоди, заподіяної державним інтересам, майну державних органів і громадян; 3) міра дискредитації державного органу.

3. Незначні дисциплінарні проступки. До таких проступків відносяться всі інші порушення дисципліни та дії щодо завдання матеріальної шкоди, що не вказані в двох вищевказаних групах дисциплінарних проступків.

В силу ст. 96 Закону «Основний звід правил про публічних службовців» від 12.04.2007 року до публічних службовців можуть застосовуватися такі заходи дисциплінарної відповідальності: 1) звільнення за вчинення дисциплінарного проступку; 2) звільнення без права обіймати аналогічні посади; 3) призупинення зростання суми заробітної плати до 6 років; 4) примусове переведення на інше місце роботи зі зміною місця проживання або без такого; 5) накладання штрафу; 6) звернення до суду; 7) інші, передбачені законодавством. При цьому міра кожного дисциплінарного покарання встановлюється повноважною особою з урахуванням виду умислу, розміру збитків державним інтересам й наявності чи відсутності ознаки повторності вчинення проступку⁵.

Майнова відповідальність публічних службовців. Правову основу інституту відповідальності держави за шкоду, яка виникла внаслідок порушення публічним службовцем його службових обов'язків, наприклад, у Німеччині закладено у ст. 34 Конституції ФРН, в якій вказано, що у разі спричинення приватній особі збитків протиправним і винним заходом адміністрації шкода підлягає компенсації за рахунок держави. Іншими словами, вимога про компенсацію шкоди спрямовується не до посадової або службової особи, що вчинила вказану дію, а безпосередньо до держави. Вказане положення витікає з принципів функціонування правової держави, яка бере на себе зобов'язання відповідати за протиправні і винні дії своїх агентів. Завдяки цьому правилу особа, якій заподіяно шкоду, завжди зможе отримати реальну компенсацію за скоєнні відносно неї протиправні дії (прийняті рішення), оскільки відшкодування здійснюватиметься за

⁴Тимошук В.П. Публічна служба. Зарубіжний досвід та пропозиції для України / за заг. ред. В.П. Тимошука, А.М. Школика. – К.: Конус-Ю, 2007. – С. 123.

⁵Коротких А.Ю. Досвід врегулювання юридичної відповідальності державних службовців за трудовим законодавством Іспанії / А.Ю. Коротких // Форум права. – 2015. – № 4. – С. 121.

рахунок державного бюджету. З іншого боку, названа стаття Конституції ФРН позитивно впливає і на ефективність діяльності самих публічних службовців, оскільки фактично «виводить» їх з-під загрози особистої відповідальності за вірогідні службові порушення, що, як наслідок, не сковує їх ініціативи, яка є однією з головних передумов успішного виконання публічних завдань⁶.

Разом з тим за законодавством ФРН органи управління несуть відповідальність за акти (дії), що здійснюються їх посадовцями, лише тоді, коли останні здійснювали їх у межах наданих їм прав і повноважень. Якщо ж посадовець діяв за власною ініціативою, він карається в цивільно-правовому порядку.

Публічні службовці Франції притягуються до відповідальності у формі грошового стягнення в двох випадках: 1) обов'язок компенсації заподіяної шкоди в повному або частковому обсязі покладається на службовця, якщо він заподіяв шкоду третій особі і ця третя особа вимагає відшкодування витрат; 2) якщо збиток був заподіяний адміністрації, то він безпосередньо відшкодовується службовцем, винним у його заподіянні.

У той же час притягнення службовців до визначеного виду відповідальності зустрічається нечасто. Відповідно до загальних принципів публічної служби адміністрація повною мірою несе відповідальність за дії службовців, що допустили проступок під час виконання функціональних обов'язків. Якщо громадянин постраждав з вини службовця в результаті порушень при виконанні ним службових обов'язків і громадянином був поданий позов про відшкодування, адміністрація зобов'язана втрутитися і взяти на себе відповідальність за неправомірні дії службовця⁷.

Законодавство про публічну службу європейських держав передбачає чіткий порядок відшкодування шкоди, завданої діями чи бездіяльністю публічного службовця. У першу чергу, публічному службовцю надається можливість добровільної компенсації завданої шкоди.

Наприклад, Законом Естонії «Про публічну службу» передбачено, що орган, який призначив чиновника на посаду, може звернутися до нього з пропозицією в письмовій формі про відшкодування шкоди у встановленому розмірі. Така пропозиція може бути внесена протягом трьох місяців з дня, коли особа довідалася чи повинна була довідатися про обставини, що слугують підставою для такої вимоги, але не пізніше, ніж через три роки з дня заподіяння шкоди (частина друга статті 89-2). Для відповіді на пропозицію службовцю має бути надано не менше двох тижнів. Однак у разі несвоєчасної відповіді на пропозицію, відмови від відшкодування шкоди чи невідшкодування шкоди до сплину зазначеного в пропозиції терміну відшкодування стягується примусово, тобто адміністративним судом на підставі скарги особи, яка наділена правом призначення на посаду. Клопотання має бути подане в адміністративний суд протягом тридцяти днів з дня виникнення права на подання скарги.

Досить детально визначає процедуру компенсації шкоди Закон Литви «Про публічну службу». Відповідно до статті 32 цього Закону розмір суми, яку слід компенсувати, не може перевищувати шістьох середніх заробітних плат публічного службовця. Рішення про компенсацію шкоди повинно бути прийняте не пізніше одного місяця після виявлення факту заподіяння шкоди. Частина некомпенсованої шкоди стягується в судовому порядку, при цьому розмір стягнення не може перевищувати двадцяти відсотків зарплатні, що виплачується публічному службовцю щомісяця⁸.

Адміністративна відповідальність публічних службовців. Перш за все слід зауважити, що досвід країн Європейського Союзу з питань притягнення публічних службовців до адміністративної відповідальності суттєво відрізняється від українського.

Так, у законодавстві Німеччини закріплено такі види відповідальності публічних службовців: дисциплінарна, кримінальна і майнова. Адміністративна відповідальність публічних службовців в законодавчих актах ФРН чітко не визначена⁹.

Своєрідність адміністративної відповідальності публічних службовців у Франції полягає у неоднозначності трактування вини як необхідного елементу адміністративного проступку.

⁶ Кузьменко О.В. Адміністративне право зарубіжних країн : [курс лекцій] / [О.В. Кузьменко, І.Д. Пастух, О.Є. Користін та ін.] ; за ред. О.В. Кузьменко. – К. : Юрінком Інтер, 2014. – С. 87.

⁷ Кузьменко О.В. Адміністративне право зарубіжних країн : [курс лекцій] / [О.В. Кузьменко, І.Д. Пастух, О.Є. Користін та ін.] ; за ред. О.В. Кузьменко. – К. : Юрінком Інтер, 2014. – С. 87–88.

⁸ Тимошук В.П. Публічна служба. Зарубіжний досвід та пропозиції для України / за заг. ред. В.П. Тимошука, А.М. Школика. – К. : Конус-Ю, 2007. – С. 129.

⁹ Лубенникова С.А., Вязовкина М.В. Правовое регулирование административной ответственности государственных служащих в Российской Федерации и ФРГ / С.А. Лубенникова, М.В. Вязовкина // Вопросы современной юриспруденции. – 2014. – № 6(38). – С. 97–98.

Можна виділити такі різновиди адміністративної відповідальності публічних службовців в залежності від критерію винності особи у вчиненні адміністративних деліктів: 1) адміністративна відповідальність за наявності ознаки вини, що має місце у разі заподіяння збитків в результаті неправильного функціонування публічної служби; 2) адміністративна відповідальність, що настає в результаті наявності особистої провини службовця (цей вид вини не пов'язаний з проявами служби, може бути викликаний прагненням до особистого збагачення і т. д.); 3) адміністративна відповідальність, не пов'язана з виною, що може бути заснована на ризику, який несуть в собі певні види адміністративної діяльності, і заподіює збиток приватній особі (небезпечна зброя і т. д.)¹⁰.

Кримінальна відповідальність публічних службовців. За нормами національного законодавства публічний службовець може бути притягнутий до кримінальної відповідальності у разі вчинення службових злочинів, передбачених у розділі XVII «Злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг». Вказаним розділом встановлено відповідальність в тому числі за корупційні злочини. Аналогічним чином у законодавстві країн ЄС за вчинення корупційних правопорушень також передбачено притягнення до найсуворішого виду відповідальності – кримінальної.

Слід констатувати, що чинним законодавством держав-членів ЄС закріплено широкий перелік правових засобів, здатних ефективно протидіяти різноманітним формам прояву корупції. На сьогоднішній день корупційним злочинам відведено важливе місце в кримінальному законодавстві європейських країн.

Окреслимо специфіку правової регламентації кримінальної відповідальності за вчинення корупційних діянь. По-перше, незважаючи на відсутність кодифікованих джерел в країнах загального права, корупційні злочини в структурі кримінального законодавства (наприклад, у Великобританії та Ірландії), як правило, виділені в самостійну категорію на основі критеріїв суб'єкта і об'єкта посягання. Так, кримінально-правова доктрина Великобританії об'єднує вказані злочини в групу «Злочини, що вчиняються посадовцями, або пов'язані з їх діяльністю»¹¹. По-друге, кримінальні кодекси переважної більшості держав-членів ЄС містять норми, що встановлюють відповідні правові заборони. По-третє, в кримінальних законах держав-членів ЄС основною кваліфікуючою ознакою нерідко виступає не об'єкт посягання, а суб'єкт корупційного правопорушення – посадовець.

Відповідно до § 304 КК Австрії суб'єктом «прийняття подарунку» може виступати посадовець або третейський суддя. При цьому згідно з § 74 КК Австрії посадовцем є кожен, хто обіймає посаду в законодавчому органі, в органах правосуддя і в адміністрації, включаючи державні підприємства (виключення становлять члени Національної ради, бундесрата і ландтагу)¹².

У розділі 29 КК Німеччини «Посадові злочинні діяння» у низці норм передбачено кримінальну відповідальність особи, яка «спеціально уповноважена на виконання публічних обов'язків», тобто працівника, який, не будучи власне посадовцем, реалізує функції публічного управління при органі влади або зайнятий в установі чи об'єднанні, що здійснює такі функції¹³.

Слід зазначити, що хабарництво (bribery) як форма прояву корупції є актом пропозиції посадовцю грошей, послуг або інших цінностей з метою переконати його зробити щось у відповідь. Як відзначається в літературі, в усіх кримінальних кодексах держав-членів ЄС існують склади активного і пасивного хабарництва.

У більшості європейських країн момент закінчення корупційного злочину, як правило, пов'язаний з моментом передання хабаря. Проте в кримінальних законах Австрії, Бельгії, Угорщини, Німеччини, Латвії, Польщі, Франції злочин вважається закінченим: у разі активного підкупу – з моменту висловлювання обіцянки або пропозиції дати хабар; у разі пасивного підкупу – з моменту вимагання хабаря або надання згоди його прийняти¹⁴.

¹⁰ Солдатов А.П. Административная ответственность в законодательстве зарубежных стран / А.П. Солдатов // Общество и право. – 2012. – № 3. – С. 319–324.

¹¹ Щерба С.П. Сравнительное уголовное право. Особенная часть : [монографія] / С.П. Щерба. – М. : Издательство «Юрлитинформ», 2010. – С. 439.

¹² Бернштейн Д.И. Правовая ответственность как вид социальной ответственности и пути ее обеспечения / Д.И. Бернштейн. – Ташкент : Изд-во ФАН Узбекской ССР, 1989. – С. 47.

¹³ Шестаков Д.А. Уголовный кодекс Федеративной республики Германии / Д.А. Шестаков. – пер. с нем. Н.С. Рачковой ; науч. ред. и вступ. ст. Д.А. Шестакова ; предисл. Г.-Г. Йешека. – Санкт-Петербург : Юрид. центр пресс, 2003. – С. 218–219.

¹⁴ Щерба С.П. Сравнительное уголовное право. Особенная часть : [монографія] / С.П. Щерба. – М. : Издательство «Юрлитинформ», 2010. – С. 439.

Відповідно до § 1 ст. 246 КК Бельгії отримання хабаря утворюють дії особи, що здійснює публічні функції, які полягають у вимозі або прийнятті, особисто або через підставних осіб, пропозиції або обіцянки, або вигоди будь-якого характеру для самої особи або третього учасника за здійснення дій, вказаних в статті 247¹⁵.

Як показує проведений аналіз, законодавці держав-членів ЄС трактують предмет хабаря широко, розуміючи під ним: вигоду (КК Австрії, КК Німеччини); вигоди будь-якого характеру (КК Бельгії); майнову або особисту вигоду (КК Польщі).

Цікавим є підхід європейських законодавців до розуміння малозначності хабаря. Як правило, розмір хабаря не має значення. Водночас в Австрії особа, що прийняла незначну вигоду або обіцяла її прийняти, звільняється від кримінальної відповідальності, «якщо вона не діє у вигляді промислу» (ч. 4 § 304 КК Австрії)¹⁶.

Як показує порівняльний аналіз кримінальних законів держав-членів ЄС, ступінь суспільної небезпеки хабарництва оцінюється по-різному. Якщо в одних країнах хабарництво розглядається як злочин невеликого ступеня тяжкості (кримінальний проступок), то в інших воно вважається діянням середньої тяжкості або навіть тяжким. Так, дуже «м'які санкції» за хабарництво встановлені в КК Австрії, за яким максимальний розмір покарання навіть за кваліфікований склад отримання хабаря складає три роки¹⁷.

Покарання у вигляді позбавлення волі за отримання хабаря в державах-членах ЄС призначається на такий строк: в Австрії – один рік; Угорщині, Німеччині, Естонії – три роки; Хорватії – п'ять років; Болгарії – шість років; Латвії, Польщі – вісім років; Франції – десять років. Також слід зазначити, що в Німеччині альтернативним видом покарання є штраф. При цьому найвищий строк, на який особу може бути позбавлено волі у разі отримання нею хабаря за наявності ознак кваліфікованих і особливо кваліфікованих складів, становить: в Австрії – три роки; Угорщині, Хорватії – вісім років; Німеччині, Естонії – десять років; Латвії – п'ятнадцять років¹⁸.

Слід констатувати, що, виділяючи публічних службовців як категорію осіб, наділених спеціальними правами і обов'язками, законодавство ФРН також передбачає кримінальну відповідальність за злочини, які можуть бути ними вчинені при виконанні посадових функцій. Так, публічні службовці несуть підвищену відповідальність за шпигунство, розголошення службової таємниці, злочинне використання службового становища та ін.¹⁹

Аналіз законодавства Франції вказує на те, що кримінально караними визнаються в тому числі правопорушення, які можуть бути вчинені тільки публічним службовцем, зокрема такі: підкуп, хабарництво, отримання особистих вигод від займаної посади, – тобто будь-які дії, що полягають у зловживанні владою з метою отримання грошей, вигод або інших переваг або з метою чинення тиску. Разом з тим, як свідчить практика, випадки притягнення до кримінальної відповідальності публічних службовців за вказані правопорушення, хоча і мають місце, проте лише зрідка²⁰.

Таким чином, підсумовуючи зазначене вище, слід констатувати, що детальна регламентація усіх видів юридичної відповідальності публічних службовців за порушення законодавства про публічну службу в країнах-членах ЄС свідчить про дієвість аналізованого інституту як форми контролю за діяльністю вказаної категорії суб'єктів.

¹⁵ Мацнева Н.И. Уголовный кодекс Бельгии / Н.И. Мацнева. – пер. с фр. Г.И. Мачковского ; науч. ред. и предисловие Н.И. Мацнева. – М. : Юридический центр Пресс, 2004. – С. 99.

¹⁶ Милюков С.В. Уголовный кодекс Австрии / науч. ред. и вступ. ст. С.В. Милюкова; пер. с нем. Л.С. Вихровой. – М. : Юридический центр Пресс, 2004. – С. 118.

¹⁷ Мартынов Е.В. Вопросы противодействия коррупции в зарубежных странах: обзорная информация / под общ. ред. Е.В. Мартынова. – М. : ФГУ «ГИАЦ МВД России», 2010. – Вып. № 3. – С. 111–112.

¹⁸ Краснова К.А. Уголовная ответственность за взяточничество в государствах-членах ЕС / К.А. Краснова // Юридические исследования. – 2015. – № 8. – С. 78–79.

¹⁹ Бусыгина И.М. Германский федерализм: история, современное состояние, потенциал реформирования / И.М. Бусыгина // Полис. – 2004. – № 5. – С. 44.

²⁰ Кузьменко О.В. Административное право зарубежных стран : [курс лекций] / [О.В. Кузьменко, И.Д. Пастух, О.Е. Користін та ін.] ; за ред. О.В. Кузьменко. – К. : Юрінком Інтер, 2014. – С. 101–102.

Анотація

У статті висвітлено основні положення законодавства країн-членів ЄС, що врегульовують питання юридичної відповідальності публічних службовців, та визначено ключові відмінності у правовому регулюванні означеної сфери суспільних відносин за національним та європейським законодавством.

Summary

The article is devoted to research of the basic norms of the EU Member States legislation, which govern the legal responsibility of public servants. The author also has determined crucial differences in the legal regulation of this sphere of public relations according to national and European legislation.

Використана література:

1. Про державну службу : Закон України від 10.12.2015 № 889-VIII // Відомості Верховної Ради. – 2016. – № 4. – Ст. 43.
2. Закон о публичной службе Эстонии // Правозащита в онлайн [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://pravfond.eu/>.
3. Современная государственная гражданская служба Германии [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://studme.org/>.
4. Тимошук В.П. Публічна служба. Зарубіжний досвід та пропозиції для України / за заг. ред. В.П. Тимошука, А.М. Школика. – К. : Конус-Ю, 2007. – 735 с.
5. Коротких А.Ю. Досвід врегулювання юридичної відповідальності державних службовців за трудовим законодавством Іспанії / А.Ю. Коротких // Форум права. – 2015. – № 4. – С. 119–122.
6. Кузьменко О.В. Адміністративне право зарубіжних країн : [курс лекцій] / [О.В. Кузьменко, І.Д. Пастух, О.Є. Користін та ін.] ; за ред.
7. О.В. Кузьменко. – К. : Юрінком Інтер, 2014. – 525 с.
8. Лубенникова С.А., Вязовкина М.В. Правовое регулирование административной ответственности государственных служащих в Российской Федерации и ФРГ / С.А. Лубенникова, М.В. Вязовкина // Вопросы современной юриспруденции. – 2014. – № 6(38). – С. 96–99.
9. Солдатов А.П. Административная ответственность в законодательстве зарубежных стран / А.П. Солдатов // Общество и право. – 2012. – № 3. – С. 319–324.
10. Щерба С.П. Сравнительное уголовное право. Особенная часть : [монографія] / С.П. Щерба. – М. : Издательство «Юрлитинформ», 2010. – 480 с.
11. Бернштейн Д.И. Правовая ответственность как вид социальной ответственности и пути ее обеспечения / Д.И. Бернштейн. – Ташкент : Изд-во ФАН Узбекской ССР, 1989. – 147 с.
12. Шестаков Д.А. Уголовный кодекс Федеративной республики Германии / Д.А. Шестаков. – пер. с нем. Н.С. Рачковой ; науч. ред. и вступ. ст. Д.А. Шестакова ; предисл. Г.-Г. Йешека. – Санкт-Петербург : Юрид. центр пресс, 2003. – 522 с.
13. Мацнева Н.И. Уголовный кодекс Бельгии / Н.И. Мацнева. – пер. с фр. Г.И. Мачковского ; науч. ред. и предисловие Н.И. Мацнева. – М. : Юридический центр Пресс, 2004. – 213 с.
14. Милюков С.В. Уголовный кодекс Австрии / науч. ред. и вступ. ст. С.В. Милюкова ; пер. с нем. Л.С. Вихровой. – М. : Юридический центр Пресс, 2004. – 284 с.
15. Мартынов Е.В. Вопросы противодействия коррупции в зарубежных странах: обзорная информация / под общ. ред. Е.В. Мартынова. – М. : ФГУ «ГИАЦ МВД России», 2010. – Вып. № 3. – 336 с.
16. Краснова К.А. Уголовная ответственность за взяточничество в государствах-членах ЕС / К.А. Краснова // Юридические исследования. – 2015. – № 8. – С. 76–94.
17. Бусыгина И.М. Германский федерализм: история, современное состояние, потенциал реформирования / И.М. Бусыгина // Полис. – 2004. – № 5. – С. 42–46.

Олег Губанов,

*кандидат юридичних наук, провідний юрист
програми з вивчення проблем адаптації
законодавства України до законодавства ЄС
юридичного факультету*

Київського національного університету імені Тараса Шевченка